

Jakou demokracii pro Evropu?

Josef Jařab

► To cite this version:

Josef Jařab. Jakou demokracii pro Evropu?. Cahiers du CEFRES, 2012, Společné pohledy na Evropu, 14, pp.36-38. halshs-01495918

HAL Id: halshs-01495918

<https://shs.hal.science/halshs-01495918>

Submitted on 27 Mar 2017

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Cahiers du CEFRES

N° 14, Společné pohledy na Evropu

Jacques Rupnik (Ed.)

Josef JAŘAB

Jakou demokracií pro Evropu?

Référence électronique / electronic reference :

Josef Jařab, « Jakou demokracií pro Evropu? », Cahiers du CEFRES. N° 14, Společné pohledy na Evropu (ed. Jacques Rupnik).

Mis en ligne en janvier 2012 / published on : january 2012

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c14/jarab_1998_jakou_demokracii_evropu.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

Jakou demokracii pro Evropu?

Josef Jařab

Dovolte, abych v tomto váženém shromáždění politiků a politologů pronesl několik marginálních poznámek k danému tématu. Hned bych ale dodal, že se domnívám, že právě to, aby mohly zaznívat a zaznívaly marginální hlasy a aby jim bylo nasloucháno, považuji za jednu ze základních podmínek vzniku a trvání funkčního demokratického společenství v naší zemi a na našem kontinentě. Řeknu-li, že mé poznámky budou osobní, chci tím naznačit, že vycházejí ze zkušenosti literáta, pedagoga a univerzitního administrátora, jak mě ostatně uvedl pan doktor Rupnik; chci tím ale také vypovědět o svém přesvědčení, že v diskusi o demokracii by měly mít své místo vedle poznatků ze života politického také hlasy sdělující zkušenosti ze všech oblastí lidské činnosti. Přiznávám, že to je také jeden z důvodů, pro který se domnívám, že spojení role senátora s nějakým civilním zaměstnáním považuji v obecné rovině spíše za jev pozitivní a žádoucí.

O velikonočních svátcích jsem měl možnost vrátit se trochu k literatuře a četl jsem si mimo jiné v denících Jana Zábřany. V zápise z května 1948 si mladý autor a překladatel napsal: „Demokracie je možná jen při vyspělosti alespoň nadpoloviční většiny lidí. Jinak ovládnou nepřemýšlející a svedení demagogem ostatní a demokracie se zvrhne v diktaturu onoho demagoga, který vládne za davy. V tomto případě ani zde by neškodilo resumé: držet na uzdě nebezpečné síly.“

To je jeden možný pohled na demokracii jako na záruku vyváženého, funkčního a bezpečného politického systému. Jak pamatujeme, v době Zábranova deníkového záznamu už ony nebezpečné síly začaly právě u nás zcela nedemokraticky uplatňovat moc. A jak víme, mocenský monopol pak v socialistickém Československu následně vedl k vytvoření totalitního režimu, jehož oběti se v různé míře a podobě stala drtivá většina obyvatel naší země; ušetřen nezůstal pochopitelně ani spisovatel Jan Zábřana. Můžeme se ptát – a v souladu se Zábranou bychom se zřejmě ptát měli – zda většina našich lidí třeba v letech 1946–48 postrádala potřebnou vyspělost, a když ano, proč tomu tak bylo. Druhá otázka je ještě zásadnější: jak v obyvatelstvu onen deficit v potřebné vyspělosti překonávat, aby poznalo nebezpečí ohrožení demokracie a bylo schopné je odvrátit?

Proti v zásadě pesimistickému pohledu na demokracii jako na nástroj obrany vůči „nebezpečným silám“ existují i názory optimističtější, vycházející třeba z jeffersonovské filozofie. Takové názory vidí v člověku a lidské společnosti spíše naději než hrozbu a demokracii interpretují jako příležitost a možnost realizace toho nejlepšího, co v každém z nás a ve všech dohromady je. Historie a její kapitoly nám dokazují, že oba tyto pohledy mají své opodstatnění a demokracie jako systém vlády by měla počítat zřejmě s oběma. A totéž platí pro všechny, kdo si vzali za cíl demokracii rozvíjet a prohlubovat, kdo se podjali úkolu k demokracii vychovávat.

Sledování politického dění pouze z občanského úhlu se pro mne a nemálo dalších lidí v naší zemi obohatilo o možnost reálného podílu na jeho vývoji a tvorbě po roce 1989. V mém případě šlo nejprve o vstup do politiky akademické, poté co jsem se stal rektorem univerzity, v roce 1990 jsem se zapojil rovněž do politiky komunální, když jsem působil jako člen městského zastupitelstva a jako radní v Olomouci, a nakonec jsem po senátních volbách v roce 1996 vstoupil i do politiky celostátní.

Všechny tyto zkušenosti mně a jistě mnoha dalším nabídly příležitost zamyslet se nejen nad stavem demokracie u nás a jinde, ale i nad tím, kam vlastně směřujeme, kam směřuje Evropa, jakým směrem se vyvíjí celá naše civilizace, protože jsme se postupně osvobozovali i z myšlenkové izolace, v níž nás přes nás někdy i účinný, úspěšný a produktivní odpor nicméně komunistický režim po čtyři desetiletí nebezpečně udržoval.

Velkým překvapením pro mnohé z nás po roce 1990 bylo poznání, že transformace vysokého školství nebude dokončena a možná vlastně ani řádně započata, když zrušíme všudepřítomné a všemocné ústavy marx-leninismu. Nově a demokraticky zvoleným akademickým funkcionářům muselo být brzy jasné, že proces bude zdoluhavý a namáhavý, a to z důvodů ekonomických, politických i psychologických.

gických. Dost nečekané bylo však pro mne zjištění, že ani rektori ze západních univerzit nebyli bez starostí; po četných společných jednáních jsme si uvědomili, že evropské, ale i světové vysoké školství stojí na konci našeho století před řešením úkolu stejně složitého a možná i složitějšího, než jakým měla pro nás být transformace totalitního vzdělávacího systému v systém svobodnější. Navíc bylo stále zřejmější, že i před univerzitami ve střední a východní Evropě vyvstaly najednou vedle problémů spojených s překonáváním důsledků komunistické totalitní minulosti problémy na první pohled spíše „západní“, jako např. volání po demokratizaci či masifikaci vysokoškolského vzdělávání, pragmatizace a rostoucí komercializace vzdělávacího procesu i vědeckého výzkumu, naslouchání bezprostředním požadavkům trhu práce atd. V nynějším postavení rektora Středoevropské univerzity v Budapešti si stále více uvědomuji, že úkolem takovéto mezinárodní instituce je v pedagogické a vědecké činnosti programově reagovat na úkoly plynoucí z krize univerzit na Východě i na Západě, mohu-li ještě pro jednou užít jazyka z let studené války, která ostatně obě strany myšlenkově poznačila daleko více než si uvědomují a přiznávají. S výzvami, které plynou a vyplynou z obou těchto krizí, se budou ostatně muset vyrovnávat vysoké školy v celé Evropě, jak to dnes vidíme v koncentrovanější podobě na univerzitách ve sjednoceném Německu. Součástí tohoto celoevropského vzdělávacího a osvětového úsilí bude muset být výchova k demokracii, k aktivní toleranci a ke konstruktivní práci pro otevřenou společnost budoucnosti.

Jsem hluboce přesvědčen, že ke zdaru takovéto výchovy mohou, a to i pro rozlišnost nejnovějších historických zkušeností, přispět ta šťastnější i ta méně šťastná část Evropy. K zamyšlení jistě vyzývají zjištěné odlišnosti i podobnosti v obou kontextech, které se dnes mají stát a také se stávají kontextem jediným.

Často se hovoří o tom, že občas registrovaná nedůvěra k autoritám v postkomunistických zemích, i když už byly demokraticky zvolené, je projevem jakési „východoevropské kocoviny“ z dřívějšího režimu, kdy se společnost v jazykových referencích občanů jednoznačně dělila na „oni“ a „my“ (i když nelze popřít, že v tomto striktním dělení bylo skryto i kus vědomého či méně uvědomělého občanského alibismu, protože alespoň mnohým, když ne všem, muselo být zjevné, že bez nás by „oni“ mohli jen stěží existovat a vládnout).

Byl jsem však překvapen projevem jednoho z kandidátů v konkurzu na učitelský post na Středoevropské univerzitě v minulém roce, když přesvědčivě hovořil o naprostém nedostatku důvěry svých italských spoluobčanů ve vládní systém. Jak překvapující paralela, ať už mohly být cesty k tomuto politickému jevu jakkoliv odlišné! Nejsem příznivcem postmoderních teorií a výkladů současné reality, protože až příliš a skoro bezmezně relativizují hodnoty, na nichž byla budována naše civilizace; nicméně se nemohu vyhnout jisté skepsi, když složitou a rychle se proměňující přítomnost chceme suverénně vykládat pouze tradičními, po desetiletí a možná i staletí osvědčenými metodami, aniž bychom se předem odvážili provést faktickou inventuru skutečného stavu našeho světa. Z této inventury a z jejího rozboru nelze vyloučit ani stav demokracie v evropských zemích a cílem takovéto analýzy by mělo být zjištění podmínek, které by demokracii zajišťovaly **důvěryhodnost**. Evropská demokracie, či demokracie v Evropě, bude muset být schopna získat si důvěru jednotlivých občanů i členských států našeho kontinentu, má-li být efektivní.

Právě **účinnost** evropské demokracie je jejím dalším nutným atributem. Ještě v dobách před Listopadem 1989, kdy se u nás hovořilo spíše o demokratizaci než o demokracii, docházelo k laickým i odbornějším sporům, zda je možné úspěšně realizovat ekonomické reformy liberálnějšího charakteru bez liberalizace politického systému. V jiné podobě se tyto otázky vrátily nejen do politických a ideových rozprav, ale i do reality zemí bývalé Rady vzájemné hospodářské pomoci po významných politických změnách na počátku devadesátých let. A bylo zřejmé, že přes dlouhodobou snahu Moskvy se nepodařilo zcela vymazat rozdíly v zemích sovětského bloku, ať už byly dány různou úrovní průmyslu, zemědělství, vzdělávacího systému a kultury, či historickými zkušenostmi s demokratickými formami vlády. Aktuální byly otázky, kde s politikou liberalizace začít a jak rychle je realizovat.

Obyvatelstvo ve středoevropských postkomunistických státech prokázalo značnou míru politické vyzrálosti, když pochopilo, že politická stabilita, která umožní znovuzavedení a rozvíjení skutečně reprezentativní demokracie je důležitější než ekonomická realita dané chvíle. Právě to posléze umožnilo

Polákům, Čechům či Maďarům začít relativně úspěšně a účinně i s ekonomickými reformami. I v krizových momentech, k nimž v každé z těchto tří středoevropských zemí zatím došlo, prokázala již demokracie dostatečnou sílu a životnost. Zcela jiná je situace v současném Rusku, kde vlastně k realizaci reprezentativní demokracie zatím nedošlo. I když se na první pohled mohlo zdát, že Gorbačevovo a pak Jelcinovo Rusko se vyvíjí tímto směrem, ve skutečnosti se uplatňovaly jen prvky systému, který politolog Guillermo O'Donnell výstižně nazval „demokracií delegovanou“ (systém, který nelze přes zdánlivé podobnosti směřovat s prezidentským systémem, uplatňovaným v některých zemích svobodnějšího světa). Jedním z rozhodujících rysů vývoje v Rusku po rozpadu SSSR bylo právě zřejmé využívání starých mocenských struktur i k pokusům o implementaci politiky ekonomických reforem, což přes jistou demokratizaci země nevedlo ještě k tomu, aby demokratické změny mohly být hlouběji a dlouhodoběji účinné. A jak víme, v některých dalších zemích bývalého Sovětského svazu jsou na tom naděje pro demokracii a zvláště pro reprezentativní demokratický systém ještě daleko hůře.

Třetím atributem evropské demokracie by měla být její **federativnost**. Pan poslanec Bourlanges právě o tomto požadavku zasvěceně a přesvědčivě hovořil. Omezím se tedy jen na jednu či dvě otázky, které s federativním charakterem demokracie v Evropě mohou souviset. První otázka zní, zda do evropské federace vstupují a budou vstupovat evropské státy, nebo evropské národy. Rozruch, jaký vyvolal návrh slovenského premiéra Jána Čarnogurského, když na počátku devadesátých let hovořil o samostatné evropské hvězdičce a stoličce pro Slováky, máme nejen v naší paměti; svým způsobem jistě přispělo přinejmenším k diskusi o možném rozdělení Československa, když už autor onoho návrhu popírá spoluzodpovědnost za samotný fakt rozpadu federace, protože jeho údajným cílem bylo „nejen dát Slovensku perspektivu na uchování identity, ale i pocit psychologické rovnoprávnosti s jinými národy“. Již v těchto slovech je možno vycítit složitost problematiky související s právem Evropanů na rovnost i odlišnost. Tento proces občanského zrovnoprávnění a zachování práva na uznání kulturní identity pro všechny a každého je ve své praktické, faktické a právní realizaci vlastně spíše na samém svém počátku. Mluví se o zániku národních států, ale ve skutečnosti se objevují stále nové a dalším pokusům jistě ještě není zdaleka konec; víme, že v různých částech Evropy se napětí mezi etnickými a národnostními skupinami zatím dále stupňuje.

Existují i příklady hodné následování či důkladného prostudování? Zdá se, že historicky neobyčejně zajímavý a možná i modelový je případ postfrankistického Španělska, jemuž se podařilo po odstranění centralistického autokratického systému decentralizací eliminovat separatistické etnické tendence v zemi. Ani tam, jak se občas ukazuje, jistě není řešení konečné a plně uspokojivé pro všechny, ale nemůže být pochyb o tom, že patří spíše k reálným úspěchům federativního chápání demokracie v Evropě.

Není jiné cesty, než že jednotnou Evropu budeme muset tvořit a vytvářet všichni spolu, všichni, kteří do ní patříme – a patří do ní všichni, kteří v ní žijí. Bylo docela pochopitelné, že se po roce 1990 mluvilo o vstupu a návratu některých evropských států do Evropy, což perspektivně znamenalo vyhlídku i těch historicky méně šťastných na přijetí do existujících evropských ekonomických a politických struktur; je logické, že pokračují jednání o sblížování dříve oddělených částí našeho kontinentu. Je však zcela nerealistické, i když by si to leckdo na té či oné straně dlouho rozdělené Evropy z nejrůznějších důvodů takto představoval či dokonce přál, že by někteří Evropané moderní evropské společenství národů vytvořili a jiní by se k němu prostě přidali.